

ՄԻՋԱՅԵԼ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի
իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական
և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի
ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ

XVIII դարի լուսավորիչների հայեցակետում սեփականության հիմնախնդիրը շողկապվում է իրավական պետության նրանց իդեալի հետ: Ըստ այդմ՝ իրավունքից հետո սեփականությունը քաղաքակրթության երկրորդ հրամայականն է: Ավելին, սեփականությունը ինքնին իրավունք է, քանզի մարդու բնական պահանջմունքն է և նրա աշխատանքի՝ մարդու համար բնական օրենքի և գոյության անհրաժեշտ պայմանի արդյունքը: Սեփականությունը որպես իրավունք նույնքան կարևոր է մարդու գոյատևման համար, որքան ազատությունը որպես իրավունք¹: Սեփականության իրավունքը մարդու գոյության, կատարելագործման և երջանկության հիմնական պայմանն է:

Նախակապիտալիստական արևելյան հասարակարգերում և Բերրի կիսալուսնի (Fertile Crescent) աշխարհագրական տարածքում սեփականության անձեռնմխելիությունը ի հայտ եկավ տաճարային սեփականության նկատմամբ: Սեփականության այս ձևը համարվում էր աստվածային: Դարերի հողվոյթում սեփականության ձևերի հավասարության սկզբունքի հաստատմամբ այդ անձեռնմխելիությունը սկզբնապես տարածվեց միապետական, այնուհետև սեփականության այլ ձևերի նկատմամբ, որի արդյունքում սեփականության իրավունքը վերածվեց բացարձակ, անօտարելի իրավունքի և գոյատևեց որպես այդպիսին մինչև պոզիտիվիստների՝ սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի հայեցակարգի ծնունդն ու այդ հայեցակարգի առաջին ամրագրումը իրավական ակտերում:

Սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի հայեցակարգի ծնունդն ազդարարվեց փիլիսոփայության ընկալման նոր դարաշրջանում՝ պոզիտիվիստների սոցիալական տեսությունում: Պոզիտիվիստների սոցիալական տեսությունը բանաձևում էր ֆրանսիացի փիլիսոփա և սոցիոլոգ, պոզիտիվիզմի նախահայր Օգյուստ Կոնտի

կողմից ստեղծված «պոզիտիվ կրոնի» նշանաբանը, այն է՝ «Ապրում են ուրիշի համար» կամ «Քեզ սիրում են ավելին, քան ինձ և ինձ սիրում են հանուն քեզ»²: Իրենց կողմից իրականացվող սոցիալական գործառույթների տեսակետից իրավական հարաբերությունները ներկայանում են որպես սոցիալական խաղաղ աշխարհի մի բնագավառ, ուր հավասարակշռված են մարդկանց, սոցիալական խմբերի ու դասակարգերի թշնամական և հակադիր շահերը: Իսկական խաղաղությունը միշտ հանդիսանում է իրավունքի վրա հիմնված խաղաղություն: Իրավունքը հավասարակշռում է անձի և հասարակության միջև եղած հակադրությունը: Ամեն իրավական համակարգ բաշխում է բոլոր իրավունքները անձի և հասարակության միջև և ստեղծում է մի կողմից անհատի՝ սուբյեկտիվ իրավունք, մյուս կողմից՝ հասարակության՝ օբյեկտիվ իրավունք: Պոզիտիվիստական սոցիալական փիլիսոփայության տեսանկյունից սեփականության իրավունքը ևս վերափոխատվորվեց: Պոզիտիվիստական գիտական դպրոցը հիմնված էր իրավունքի սոցիալական գործառույթի առանձնացման վրա, որով պայմանավորվեց սեփականության իրավունքի բացարձակ բնույթի անցումը սահմանափակին: Այս տեսության հեղինակները (Օ. Կոնտ, Լ. Դյուգի, Վոլֆ, Գեդեման և այլոք) կարծում էին, թե սուբյեկտների մոտ բացակայում են իրավունքները, և նրանք պարտավոր են ենթարկվել սոցիալական նորմերին, կատարել իրենց վրա դրված սոցիալական գործառույթները³: Սոցիալական տեսության սոցիոլոգիական բովանդակությունը հասարակության մեջ իրավունքի որպես հավասարակշռող ուժ հանդես գալու մեջ է: Հետևելով պոզիտիվիզմի նախահայր Օ. Կոնտին՝ Դյուգին փորձում էր վերացնել իրավաբանական գիտության մեջ որոշ մետաֆիզիկական հասկացություններ, ինչպիսին էր «անձի սուբյեկտիվ իրավունք» հասկացությունը: Թեև Դյուգին ամբողջապես չհրաժարվեց «սուբյեկ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տիվ իրավունք» և «օբյեկտիվ իրավունք» հասկացություններից, սակայն, այնուամենայնիվ, գտնում էր, որ այժմ մետաֆիզիկական հայեցակետերն արդեն անտեղի են, այն դուրս է գալիս գործածությունից և պետք է զիջի իր տեղը օբյեկտիվ իրավունքի հասկացությանը, այսինքն՝ «պարտադրում է նրան որոշակի առաքելություն կատարել» և միաժամանակ «իրավունքն է տալիս կատարել այս առաքելությանը պատեհ ակտեր»⁴։

Այսպես, Դյուգին, ներկայանալով որպես իրավունքի հասկացման սոցիալական-իրավաբանական պաշտպան, իրավունքը համարում էր «սոցիալական գործոնների անմիջական արդյունք»։ 20-րդ դարի սկզբում նա ամեն ջանք գործադրեց Ֆրանսիայի քաղաքացիական իրավունքի սոցիալականացնելու համար։ Հենց Դյուգին սեփականության սոցիալական տեսության առաջին տեսիլքները գտավ Օգյուստ Կոնտի աշխատություններում։ Մասնավորապես ուշադրություն էր դարձվում Կոնտի այն հայտարարությանը, որի համաձայն՝ «սեփականությունը, ուր պոզիտիվիզմը տեսնում է մեկ անհրաժեշտ սկզբունք՝ ուղղված ձևավորելու և կառավարելու կապիտալները, որտեղ յուրաքանչյուր սերունդ պատրաստում է հաջորդի աշխատանքները»⁵։ Դյուգին գրեց. «Սեփականությունն իրավունք չէ, սեփականությունը սոցիալական գործառույթ է»⁶։

Իրավունքի սոցիալական գործառույթի առանձնացման վրա էր հիմնված նաև մեկ այլ դպրոցի կողմնորոշում։ Մարքս-լենինյան գաղափարախոսության դարաշրջանում, երբ սեփականության իրավունքի անհատական գործառույթը հերքվեց ու մերժվեց, սեփականությունը սկսեց կրել բացառապես հանրային բնույթ՝ դրսևորվելով երկու՝ պետական և կոոպերատիվ ձևերով։ Վերջինս (կոոպերատիվ սեփականությունը) շուկայական տնտեսությունում կերպարանավորվում էր որպես մասնավոր սեփականության ձև։ Սոցիալիստական իրավական համակարգը, չկարողանալով հաղթահարել գլխավորապես սուբյեկտիվ իրավունքի և առանձնապես սուբյեկտիվ սեփականության իրավունքի անհատական գործառույթների խնդիրները, մասնավոր սեփականության հիմնական երեք ձևերից կոլեկտիվն ու ընդհանուրը վերաորակեց իբրև հանրային սեփականության դրսևորումներ, իսկ անհատական ձևի դեմ ռազմավարական պայքարում գործի դրվեց վեհ բարոյախրատական գաղափարների քարոզումը։ Այդ գաղափարախոսությունը բովանդակում էր. մասնավոր սեփականու-

թյունը հասարակությունը բաժանում է թշնամական դասակարգերի, որոնց միջև գործում է տիրապետման և ենթարկման սկզբունքը⁷։ Սեփականության իրավունքի սոցիալիստական նման գիտափիլիսոփայական հայեցակարգի սնանկությունը և այդ հայեցակարգի կիրարկման վախճանը ամենից առաջ նրանում էր, որ այն անտեսեց մարդկային հասարակության կյանքի սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական ասպարեզների իրական բնույթը և առհասարակ առհամարեց նրա հոգևոր ոլորտը։ Յուրաքանչյուրի հոգեբանության հիմքում հենասյան նման վեր է խոյանում սեփականության կամ սեփականատիրական զգացումը, տենչանքն ու քաղցր դեպի մասնավոր՝ անհատական սեփականությունը⁸։ Իրականում ոչ թե մասնավոր սեփականության վերացումն ու սոցիալիստական հանրային սեփականության հիման վրա հասարակության կազմակերպումը կհանգեցնի հակամարտությունների վերացմանը (ինչպես քարոզվում էր սոցիալական կարգերի ժամանակ), այլ հանրային սեփականության արդար, իրավական իմաստով հավասար մասնավորեցումը, ապապետականացումը կամ ապահանրայնացումը։ Ինչպես իրավագիտորեն նկատել է Գարեգին Նժդեհը՝ ընդհանուր բարիքը դառնում է չարիք, երբ չի արտացոլում մասնավոր բարիքը⁹։

Պոզիտիվիստների սոցիալական սեփականության տեսությունը հակադրվեց 19-րդ դարի ռոմանիստների սեփականության սուբյեկտիվ իրավունքի հայեցակարգին։ Եվ եթե սկզբնական շրջանում սեփականության սոցիալական գործառույթի տեսությունը թշնամորեն հակադրեց իրեն սեփականության սուբյեկտիվ իրավունքի ռոմանիստների տեսությանը, ապա արդի իրավագիտությունում սեփականության իրավունքը ներկայանում է այդ երկու տեսությունների միաձուլվածքի համատեքստում, ըստ որի՝ սեփականության իրավունքը՝ որպես սուբյեկտիվ իրավունք, ունի ինչպես անհատական, այնպես էլ սոցիալական գործառույթներ¹⁰։ Այլ կերպ ասած՝ սեփականությունը սուբյեկտիվ իրավունք է՝ ծանրաբեռնված կամ սահմանազատված սոցիալական գործառույթներով՝ որպես սեփականության սուբյեկտիվ իրավունքի սոցիալական գործառույթներ։

Սոցիալական գործառույթի հիմքերը կարելի է գտնել հռոմեական ինստիտուցիաներում, ուր նշվում է թե expedit reipublicae ne sua re quis male utatur, ասել է թե՛ ի շահ պետության այն, որպեսզի ոչ մեկ չչարաշահի իր սեփականությունը¹¹։ Մա-

www.lawinstitute.am

կայն Եվրոպայում Վեյմարյան սահմանադրությունը առաջինն էր, որ նախատեսեց սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի վերաբերյալ դրույթ սոցիալապես պայմանավորելով մասնավոր սեփականությունը¹²: Եվրոպայում սեփականության սոցիալական գործառույթի հայեցակարգը պատմականորեն պայմանավորված էր: Նման պայմանավորվածություն ուներ և այդ տեսության հետագա օրենսդրական մարմնացումը: Հետագայում այսօրինակ նորմեր ներառվեցին աշխարհի բազմաթիվ երկրների (Ֆրանսիա, Մեծ Բրիտանիա, ԳՖՀ, Նիդերլանդներ, Բրազիլիա, Իտալիա, Իսպանիա, Հունգարիա և այլն) սահմանադրություններում, որոնք ևս բովանդակում են սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի հայեցակարգը ամրագրող իրավական նորմեր: Վեյմերյան սահմանադրությունից ևեթ սեփականության սոցիալական գործառույթի սահմանադրական դրույթը իրացվեց Գերմանիայի իրավական համակարգի տարբեր իրավունքի ճյուղերում, հատկապես՝ հողային իրավունքում: Հունգարիայի նոր սահմանադրությունը, որն ուժի մեջ է մտել 2012 թվականի հունվարի 1-ին, ընդգծում է՝ գույքի սեփականատերը կրում է սոցիալական պարտականություն¹³: Իսկ Իսպանիայի Սահմանադրությունը /մ. 2, հոդ. 33/ սահմանում է, թե, համաձայն օրենքի սեփականության, իրավունքի սոցիալական գործառույթը սահմանափակում է նրա բովանդակությունը: Հունաստանի սահմանադրությունը ընդգծում է, որ «սեփականության իրավունքը չի կարող իրականացվել ի վնաս հասարակական շահին»¹⁴, իսկ Թուրքիայի սահմանադրությունը նշում, որ այդ իրավունքի իրականացումը չպետք է հակասի հասարակական շահին¹⁵: Ֆրանսիայում այս հայեցակարգը ևս օրենսդրական լայնածավալ ամրագրում ստացավ: Ավելին, 1948 թվականին սեփականության սոցիալական գործառույթի տեսությունը ճանաչվեց որպես ֆրանսիական չորրորդ հանրապետության կվազի պաշտոնական դոկտրինա¹⁶: Սոցիալական գործառույթի դրսևորումները առկա են նաև անգլոսաքսոնական իրավական ընտանիքի անդամ երկրների համակարգերում: Այսպես, դելիկտային իրավունքում «duty of care» հասկացությունն անհատին, այդ թվում՝ սեփականատիրոջը, վերապահում է հասարակության այլ անդամների և հասարակության հանդեպ իրավական պարտականություններ:

Սեփականության հասարակական էությունը տեսանելի է դառնում հենց սոցիալական, քաղա-

քական և հոգևոր ոլորտներում: Սեփականության իրավունքը սերտորեն կապված է պետությունների սոցիալական և տնտեսական քաղաքականությանը: Սահմանադրաիրավական ինստիտուտների սոցիալական բնույթն ածանցյալ է սահմանադրության սոցիալական գործառույթից և պետության սոցիալ-իրավական պետություն սկզբունքից: Ըստ սեփականության սոցիոլոգիական գործառույթի փիլիսոփայության՝ սոցիալական ուղղվածություն ունեցող պարտավորությունները միավորում է նրանց միավորող և ընդհանրացնող մեկ կոնկրետ բնույթ: Սոցիալական պարտավորությունը յուրաքանչյուրի կարողությունը հասարակությանը փոխանցելու մեջ է: Դա սոցիալական և քաղաքական պարտավորության արմատն է¹⁷ (Սպինոզա): Սեփականությունն էլ իր հերթին պահանջում է համագործակցություն և փոխադարձ օգնություն:

Գործառույթ-ֆունկցիան հասկանում են որպես պարտականություն: Գործառույթի մասն պատկերացումներ սահմանվում է մի շարք սահմանադրություններում: Բայց եթե գործառույթ ու պարտականություն հասկացությունները նույնացվում են, ապա իմաստագրվում է դրանց տարանջատման անհրաժեշտությունը: Գործառույթը յուրահատուկ, բարդ և վեկտորավորված պարտականություն է: Այն, որ գործառույթը ըստ նպատակի վեկտորավորված պարտականություն է, վկայում նաև 1940 թվականին գերմանական օրենսդրության մեջ գերմաներեն function (գործառույթ) օտարածին տերմինի «գտարյուն» գերմանական aufgabe բառով փոխարինման փորձը, որը բառացի նշանակում է առաջադրանք¹⁸: Այսպես, Խորվաթիայի Սահմանադրության 48-րդ հոդվածը մատնանշում է, որ սեփականությունը հարուցում է պարտականություններ¹⁹: Հետևաբար, մասն պարտականությունները սոցիալական գործառույթների հետևանք են, իսկ սոցիալական գործառույթը՝ պարտականությունների հիմք և պատճառ:

Սոցիալական տերմինի հայերեն քարգմանությունը ևս դժվարություններ է ներկայացնում: Այն չի փոխարինում ո՛չ հանրային, ո՛չ հասարակական և ո՛չ պետական հասկացությունները, այլ ամբողջանում է այս բոլորը հասկացությունները միավորելու դեպքում: «Հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ հանրային շահը հասարակության և պետության կարիքների համար սեփականության օտարման սահմանադրական հիմքն է: Ըստ այդմ,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գործող օրենսդրությամբ հանրային հասկացությունն ավելի լայն է և իր մեջ է ներառում հասարակական և պետական հասկացությունները: Սակայն սոցիալական գործառույթի տիրույթը ավելի լայն է: Այսպես, օրինակ, սոցիալական գործառույթը պարտավորեցնում է բնակարանի սեփականատիրոջը իրացնել իր իրավունքը՝ կատարելով բազմաբնակարան շենքի պահպանման ուղղված գործողություններ և ձեռնպահ մնալ այն գործողություններից, որոնք կարող են վնասել ընդհանուր բաժնային սեփականությունը:

Պետությունը, լինելով սոցիալական երևույթ, ունի նաև այլ գործառույթներ, ինչպիսիք են՝ տնտեսական, քաղաքական, բնապահպանական և այլն: Սակայն, «սեփականության սոցիալական գործառույթը» հասկացությունում սոցիալականը դիտվում է որպես զգալիորեն լայն հասկացություն՝ իր մեջ ներառելով մնացած բոլոր հասկացությունները: «Սեփականության սոցիալական գործառույթը» հասկացության մեջ սոցիալականը նշանակում է ինչ-որ կոնկրետ /պետական, համայնքային, կամ այլ մասշտաբի/ հասարակության շահը կամ իրավունքները հարգող պարտականություններ:

Իրավունքի տեսության մեջ ընդունված է պարտավորությունները դասակարգել պոզիտիվի և նեգատիվի: Սակայն, պարտավորությունների մասն դասակարգումը կարծես թե թերի է: Սոցիալական գործառույթին վերաբերող բազմաթիվ երկրներում առկա համապատասխան դրույթերի վերլուծությունը թույլ է տալիս սոցիալական պարտավորությունների փնջի մեջ ներառվող պարտավորությունները ենթարկել նաև այլ գիտական պայմանական դասակարգումների: Պարտավորական իրավունքի տեսությանը հայտնի է ժամանակի ընթացքում և տարածության մեջ պարտավորությունների անցումայնության կամ փոխակերպման հատկությունը: Սոցիալական գործառույթի հենց այս ընկալումով է պայմանավորված պարտավորությունների այլ դասակարգման անհրաժեշտությունը: Պարտավորության մեկ վիճակից անցումը մեկ այլ վիճակի կախված է ապագայում հնարավոր, տեղի ունենալիք, որոշակի փաստից կամ փաստերից: Սեփականության անձեռմխելիության դեպքում սոցիալական գործառույթի սովերի ներքո համախմբված պարտավորությունները կրում են նեգատիվ պարտականությունների հատկություն, իսկ, ասենք, հանրային շահի գերակայության դեպքում մույն այդ պարտականությունները սերտա-

ճում են պոզիտիվ պարտականությունների: Այլ կերպ ասած, սոցիալական գործառույթը ներկայանում է որպես պարտականությունների փաթեթ: Ուստի, պարտավորությունների մասն բնույթը կարելի է բանաձևել հետևյալ կերպ. այն պարտավորությունը, որի իրականացումը կախվածության մեջ է դրված ապագայից և անհայտ ժամանակում վրա հասնող որոշակի իրադարձությունից, պետք է անվանել պայմանական պարտավորություն՝ ներառելով պարտավորության առանձին դասակարգման մեջ: Պարտավորության հենց այս մոդելը առաջարկում ենք հիմք ընդունել հայրենական օրենսդրությունում սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի քաղաքացիաիրավական կարգավորման հիմքում:

Հանրային սեփականության գործառույթներից էլ ածանցյալ է հանրային սեփականության իրավունքի սուբյեկտների գործառույթները հանրային սեփականության կառավարման ոլորտում և այս գործառույթների ծավալը, բնույթն ու իրականացման կարգը:

Պետական սեփականության իրավունքի սուբյեկտը, այսինքն՝ պետական գույքի սեփականատերը, ժողովուրդն է՝ տվյալ պետության ինքնիշխանության (սուվերենության) սուբյեկտը: Պետական սեփականությունը՝ որպես հանրային սեփականություն, անհատական գործառույթներ չի իրականացնում, իսկ ավելի ճիշտ՝ պետական սեփականության պարագայում անհատական և սոցիալական գործառնութական հարթությունները համընկնում են: Համայնքային սեփականության պարագայում անհատական գործառույթի բովանդակությունը այլ է. համայնքային սեփականության իրավունքի անհատական գործառույթը իր բնույթով և սոցիալական է, սակայն այլ հզորության ու հարթության: Համայնքային սեփականության իրավունքի անհատական գործառույթի անհատականացումը պայմանավորված է պետական՝ հանրային սեփականության սոցիալական գործառույթի առկայությամբ և դրա համեմատ: Այսինքն՝ պետության մեջ համայնքը՝ որպես մեկ սուբյեկտային միավոր, սեփականության իրավունքի՝ օգտագործման և տնօրինման լիազորությունների իրացումն պարտավոր է իրականացնել սոցիալական գործառույթների կանոններին ներդաշնակ: Եվ այս տեսանկյունից համայնքի՝ որպես պետությունից առանձնացված միավորի սեփականությունը ունի իր ինչպես անհատական, այնպես էլ սոցիալական գործառույթներ: Իսկ մասնավոր սեփականության

www.lawinstitute.am

տեսանկյունից համայնքի անհատական գործառույթը մասնավոր սեփականության նկատմամբ կրում է սոցիալական բնույթ: Հետևաբար, հանրային իշխանության սուբյեկտների պարտականությունն է հանրային սեփականության իրավունքի օբյեկտների կառավարման դեպքում հավատարիմ մնալ հանրային սեփականություն համարվող գույքի առաջին և հիմնական գործառույթի բնութայնը: Սոցիալական գործառույթի էությունը թաղված է հենց հանրային սեփականության իրավունքի հիմքում և բնորոշում է նրա գործառնական էությունը:

Սակայն պետական սեփականությունը՝ որպես հանրային սեփականություն, կարող է իրականացնել անհատական գործառույթներ, եթե այն դիտարկել միջազգային իրավահարաբերությունների սուբյեկտ: Միջազգային իրավունքի դիտանկյունից պետական սեփականության անհատական գործառույթի բովանդակությունը ընդունում է պետության մեջ համայնքային սեփականության իրավունքի անհատական գործառույթների տեսքը, որոնք իր բնույթով ընկալվում են որպես սոցիալական: Պետական սեփականության իրավունքի անհատական գործառույթի անհատականացումը պայմանավորված է միջազգային հասարակության ընդհանուր գույքի առկայությամբ: Ուստի, յուրաքանչյուր պետության պարտականությունն է հանրային սեփականության իրավունքի օբյեկտների կառավարման գործընթացում միջազգային հասարակության համար արժեք, նրա ժառանգություններ կայացնող գույքը: Ենթադրելով, որ մեզ համար գործառույթապարտականությունների չպահպանման համար միջազգային հանրությունը համապատասխան սուբյեկտներին պատասխանատվության ենթարկելու համար արդյունավետ իրավական լծակներ չունի (օրինակ, Աֆղանստանում ծայրահեղ իսլամիստականների կողմից Բուդդայի հայտնի արձանների ոչնչացման կանխման հարցում միջազգային հանրությունն գտնվեց անգործ):

Պետության գույքի անհատական գործառույթը առերևույթվում է միջազգային հասարակության ընդհանուր սեփականության գույքի նկատմամբ, որպիսին են՝ Անտարկտիկան, Արկտիկան և այլն: Այսօր ամերիկյան և եվրոպական իրավական ու տնտեսագիտական դոկտրինաներում առաջարկվում է նման իրավական կարգավիճակ տալ բնական օգտակար այն հանածոներին, որոնք ունեն միջազգային հանրության կեսնագործունեության համար ծայրահեղ անհրաժեշտ բնույթ: Այդպիսիք են համարվում նավթը, գազը և այլն: Բացի

այդ, պետությունները ծանրաբեռնված են միջազգային հասարակության, հարևան պետությունների բնակչության, գոյություն ունեցող կամ պատմության գիրկն անցած ազգերի թողած մշակութային արժեքների և ժառանգության պահպանման միջազգային սոցիալական գործառույթներով: 1990-ականներից սկսած տարբեր հեղինակներ և հաստատություններ, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ը, առաջ բերեցին «համաշխարհային հանրային գույք» եզրույթը, որի պահպանման և շահագործման հոգսը դրված էր համաշխարհային հասարակության՝ որպես մեկ միասնական միավորի ուսերին: Ավելին, այս հասկացության առաջ գալու պատճառներից մեկն էլ միջազգային հանրությանը մեկնված մարտահրավերներն են (ինչպես օրինակ, կլիմայական փոփոխությունը, համաշխարհային ֆինանսական և մշակութային ճգնաժամը), որոնք ժամանակակից հանրության առջև են դրել «մարդկության ընդհանուր հոգսերը»²⁰: Ի տարբերություն ՄԱԿ-ի կոմից պաշտպանվող հայեցակետի՝ տնտեսագիտական մոտեցումը չի պարտադրում համապատասխան գույքի «համաշխարհայինացում» և հնարավոր է համարում գույքի պետությանը կամ մասնավոր անձին ի սեփականություն պատկանալը, միայն թե սեփականությունը պետք է ծանրաբեռնված լինի համաշխարհային հանրության նկատմամբ պարտականություններով:

Պետական կամ համայնքային սեփականությունը ձևավորվում է և գործում է պետական կամ համայնքային՝ հանրային խնդիրների լուծման և պահանջների բավարարման համար: Սակայն հանրային պահանջները ևս ունեն որոշակի մակարդակներ: Նման դեպքում պետական հասարակության շահը համայնքային հասարակության շահի նկատմամբ գերակա է: Նման մոտեցումն իր ամրագումը ստացել է և ՀՀ օրենսդրությունում: Մասնավորապես, «Տեղական ինքնակառավարման մասին ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետության կարիքների համար համայնքին իր սեփականություն համարվող գույքից զրկելը կարող է կատարվել միայն բացառիկ դեպքերում, օրենքի հիման վրա՝ նախնական համարժեք փոխհատուցմամբ: Այսպես, սույն օրենքը սահմանում է հանրային դիտարկվող համայնքային սեփականության օտարելիությունը նույն մասնավոր սեփականության օտարելիության հիմքով, պայմաններում ու կարգով՝ չսահմանելով համայնքային գույքի այն շրջանակը, որը օտարվել չի կարող: Համայնքային սեփականության օտարման հիմքը և կարգը,

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

օտարման սեփականության դիմաց փոխհատուցման տրման կարգը սահմանվում է «Հասարակության և պետության կարիքների սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքով²¹: Նման հղում կատարում է նշված օրենքի 2-րդ հոդվածը՝ նշելով, որ սույն օրենքի գործողությունը տարածվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, ինչպես նաև համայնքներին սեփականության իրավունքով և Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող կամ Հայաստանի Հանրապետություն օրենքով սահմանված կարգով պետական գրանցում ստացած բոլոր օբյեկտների վրա: Հետևաբար, մասնավոր գույքի գործառույթները հանրային սեփականության իրավունքի գիտությանը հետաքրքրական են հետևյալ պատճառներով.

- հանրային՝ պետական և համայնքային սեփականության ձեռք բերման միջոցների մասնավոր և համայնքային գույքի սոցիալական գործառույթի գաղափարն է,

- ՀՀ օրենսդրությանը հայտնի հանրային սեփականության պետական և համայնքային ձևերի «ստորադասություն» համայնքային սեփականությանը պետական սեփականությանը օժտում է մասնավոր սեփականության գործառույթներով,

- պետական սեփականության գործառույթներն ակներևում են մասնավոր սեփականության գործառույթներում, քանզի նախ՝ պետությունը կարող է լինել նաև մասնավոր սեփականության սուբյեկտ, և երկրորդ՝ պետությունը կարող է մասնավոր և համայնքային սեփականության դադարման նույն հիմքով դադարացնել պետական գույքի նկատմամբ կնքված քաղաքացիաիրավական գործարքների գործողությունը (օրինակ, պետական գույքը վարձակալության հանձնելու մասին պայմանագիրը) կամ փոխել պետական գույքի օգտագործման նպատակային նշանակությունը (օրինակ, պետական մարմինների /իսկ համայնքի կողմից նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների/ գործունեության համար նախատեսված գույքը, որը պետական սեփականություն է, ուղղել ի կատարումն գերակա հանրային շահի):

Մեզ հայտնի սեփականության սոցիալական գործառույթը սահմանող սահմանադրական նորմերի վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ սոցիալական գործառույթի սահմանադրական նորմերը լինում են երկու տիպի՝ առաջին մոդելը սահմանում է այդ իրավունքի սոցիալական պարտավորություններով ծանրաբեռնված լինելու մասին, մյուս մոդելը՝ դրա բովանդակության սոցիա-

լական գործառույթի սահմանափակվածության մասին: Այդ մոդելների ներքո սոցիալական գործառույթը կարելի է հասկանալ երեք իմաստով.

- գույքը կարող է օգտագործվել կամ հանրային շահի շրջանակներում՝ արդար փոխհատուցման դիմաց, այլ կերպ ասած՝ սեփականությունն անձեռմխելի է, քանի դեռ սոցիալական շահերի նժարը չի սկսել ծանրանալ, երբ հանրային շահը չի սկսել գերակայել,

- գույքի տիրապետումը, օգտագործումը և տնօրինումն իրականացվում է առանց հանրային շահին վնասելու: Այս ձևակերպման մեջ առավելագույնս է առարկայանում սեփականության անձեռմխելիությունը,

- գույքը օգտագործվում է հանրային շահի մշտական հաշվառմամբ: Նման ձևակերպումն հատուկ է հատկապես մշակութային և պատմական արժեք ներկայացնող օբյեկտների նկատմամբ:

Սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթ-պարտավորությունների սոցիալականության բանաձևի հիմքում հանգչում է իրավունքի այն աբսոլյուտն, ըստ որի՝ իրավունքը հանդես է գալիս որպես փոխզիջման միջոց. մարդու յուրաքանչյուր իրավունքի իրագործումը հանդիպում է միայն այն սահմաններին, որոնք ապահովում են հանրության այլ անդամների, այդ թվում՝ պետության, նույն այդ իրավունքներից օգտվելուն (իմ իրավունքը սկսվում է այնտեղ, որտեղ վերջանում է քոնը): Այս աբսոլյուտն ունի պատմական և կրոնական խորը արմատներ. բազմաթիվ հասարակությունների բարոյաընկալման մեջ ընդհանուր է և կազմում է հեթանոսական ակունք ունեցող ավետարանական հետևյալ կարգախոսը. «Ինչ չես ցանկանում քեզ, մի՛ արա և ուրիշներին» (Կոնֆուցիոս, Արիստոտել, Էպիքթետ և այլ)²²: Հետևաբար՝ սոցիալական գործառույթի նման ըմբռնման դեպքում սոցիալական գործառույթի կողմից սահմանափակված սեփականատիրոջ սեփականատիրական ազատությունը սահմանազատվում է այլոց նույնաբնույթ իրավունքներով կամ ազատությամբ: Սեփականատերը սեփականատիրոջ իր լիազորություններն իրականացնում է՝ մշտապես ի նկատի ունենալով հանրային կամ սոցիալական պահանջները:

Մյուս կողմից սեփականության սոցիալական գործառույթը չպետք է միայն դիտել էքսպրոպրիացիայի դրսևորման ձևով, ինչպես օրինակ Ճապոնիայում, ուր, ըստ սոցիալական գործառույթի գաղափարի, հասկացվում է միայն գույքն ըստ պահանջի հասարակությանը զիջելը՝ արգելելով դրա-

www.lawinstitute.am

նից ավել ծանրաբեռնվածություն սեփականության իրավունքի սուբյեկտին վերապահելը: Սոցիալական գործառույթի նման ընկալումը թերի է և չի ամբողջացնում սեփականության իրավունքի արդի բնութագիրը, չի երաշխավորում պատմական, ազգային և մշակութային արժեք ներկայացնող օբյեկտների պաշտպանությունը դրանց մասնավորեցման դեպքում:

Սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի հայեցակարգը լիազորում է օրենսդրին, սեփականատերերին ծանրաբեռնել սովորականից ավելի պարտավորություններով (օրինակ՝ հողը)՝ ըստ օբյեկտների հանրության համար նշանակություն ներկայացնելու աստիճանի, ասել է թե՛ պարտավորեցնել սեփականատիրոջը օգտագործել գույքը, օգտագործել ըստ նպատակային նշանակության, չոչնչացնել գույքը և այլն: Սոցիալական գործառույթի ծավալը ուղիղ համեմատական է օբյեկտի հանրային նշանակությանը: Պարտավորություններ ծավալի մեծացումը հաջորդաբար հանգեցնում է հնարավոր պատասխանատվության դաշտի մեծացմանը:

Սեփականության երաշխիքների գործողության ոլորտը որոշվում է սեփականության բովանդակությամբ և սահմաններով: Գույքի կազմի վերաբերյալ երաշխիքները, կարգավորման առնչվող հանձնարարությունը և սոցիալական պարտավորությունները անբակտեիորեն կապված են: Սա հաստատում է նաև Եվրոպական Միության հիմնական իրավունքների խարտիայի 17-րդ հոդվածը: Սակայն, թվարկված գործոններից և ոչ մեկը չի կարող փոխարինվել կամ փոքրացվել հարկերի կամ այլ պարտադիր վճարների գանձմամբ: Այդ բոլորը պետք է հարաբերականորեն հավասարակշռված լինեն²³:

Գատելով գերմանացի իրավագետ Ռոլֆ Շտոբերի (Rolf Stober)²⁴ «Տնտեսավարչական իրավունք» աշխատությունից՝ գերմանական իրավաբանական գրականությունում սեփականության իրավունքի պարտավորությունները դասակարգվում են դասականի և ոչ դասականի:

Ըստ դասական գործառույթների՝ սեփականության գործածությունը պետք է բխի նրա բնույթից: Ցանկացած գույք օգտագործվում է առավել արդյունավետ, երբ օգտագործվում է այն նպատակի համար, ինչի համար այն կոչված է: Գույքը ձեռք է բերում որևէ լրացուցիչ գործածություն, երբ դադարում է նրա հիմնական գործառույթը: Անշարժ գույքի լավագույն և առավել արդյունավետ օգտա-

գործման սկզբունքը թելադրում է օգտագործել անշարժ գույքն առավել արդյունավետ, որը *ֆիզիկապես հնարավոր է, իրավաբանորեն բույլատրելի, ֆինանսապես իրագործելի և ապահովում է անշարժ գույքի առավելագույն արժեքը*: Գերմանական իրավագիտության մեջ այն կոչվում է դասական գործառույթ: Այսպես, հին սեղանը վերածվում է այլ բնույթի կահույքի, ասենք՝ պահարանի: Եվ միայն սոցիալական գործառույթի առկայությունը կարող է հանդես գալ դրա համար խոչընդոտ: Օրինակ՝ Հովհաննես Թումանյանի գրասեղանը, հանդիսանալով ազգային հանրային սեփականություն, մասնավորեցնելու դեպքում ծանրաբեռնում է մասնավոր սեփականատիրոջը պարտականություններով, ասենք՝ պահպանել և չոչնչացնել գույքը, չօգտագործել այլ նշանակությամբ, և այլն:

Գերմանական իրավագիտական գրականության մեջ բացի սեփականության սոցիալական պարտավորությունների դասական շաղկապվածությունից սեփականության օգտագործումը բնորոշվում է նաև բազմաթիվ այլ պահանջներով՝ ուղղված ընդհանուր բարիքի նվաճմանը: Հետևաբար, անհրաժեշտ է նշել բնապահպանությանը, ժողովրդավարությանը, մշակույթին և տեղեկատվությանը շաղկապված պարտավորությունները: Այս գործառույթները կոչվում են ոչ դասական: Մասնավոր սեփականության հավասարակշռվածությանը հասանելի է պարտավորությունների միջոցով, որի հետևանքով վերածվում է մասնավոր իրավունքի և առհասարակ գույքային իրավունքի կենտրոնական հարցերից մեկը: Այսպես, ժողովրդավարության սկզբունքին շաղկապված պարտավորությունները մարմնավորվում են վարձու աշխատողների ձեռնարկության կառավարմանը մասնակցությանն առնչվող կանոններում²⁵: Սոցիալական գործառույթը անձնակազմին ընձեռում է նման իրավունքներով, ընդ որում, երբ վերջիններս ո՛չ համասեփականատերեր են, ո՛չ կազմակերպության անդամներ:

Սեփականատիրոջ լիազորությունների բովանդակությունը կախված քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտից, օբյեկտից, ձևից և այլ հանգամանքներից կարող է փոփոխվել²⁶: Հետևաբար, սեփականության իրավունքի օբյեկտից է նաև կախված սեփականության իրավունքի լիազորությունների ծավալը և այդ իրավունքի պաշտպանության սահմանները որոշելու օրենսդրի լիազորությունների շրջանակը: Օրենսդրի լիազորությունների շրջանակը ընդլայնվում է, եթե սեփականության իրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վունքի օբյեկտը իրականացնում է սոցիալական, մշակութային և այլ հանրային-հասարակական նշանակության գործառույթներ: Եվ հակառակը՝ օրենսդրի լիազորությունների ծավալը փոքրանում է, եթե խոսքը վերաբերում է անհատի անձնական ազատության տարր հանդիսացող (մասնավոր) սեփականությանը: Այսպես, Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանը կարգավորման հարցում օրենսդրին հանձնարարելը համարում է իր՝ որպես սոցիալական մոդելի իրականացմանն առնչվող խնդիրը, որի նորմատիվ տարրերը բխում են մասնավոր սեփականության ճանաչումից և սոցիալական պատվերից:

Սակայն, այսուամենայնիվ, այն չպետք է չարաշահել սեփականության հարկադիր օտարման ձևով, ինչն անում էին ֆաշիստական Իտալիայի և նացիստական Գերմանիայի իշխանությունները²⁷: Նման չարաշահումները կանխելու նկատա-

ռումով սոցիալական գործառույթը, որը, ինչպես արդեն նշվեց, պարտականության յուրահատուկ տեսակ է, պետք է սահմանվի և մանրամասն կարգավորվի օրենքով՝ իրացնելով իրավական պետությունում գործող պարտավորությունների բացառապես օրենքով սահմանելու սկզբունքը²⁸: Ընդ որում, իրավական որոշակիությունը ենթադրում-թելադրում է պարտականությունների հստակ սահմանում: Պարտականություն և պատասխանատվություն սահմանող օրենքը պետք է լինի կանխատեսելի, հասանելի, և մատչելի:

Ուստի, ի մի բերելով վերգրյալը՝ առաջարկում ենք սեփականության, այդ թվում՝ հանրային սեփականության՝ որպես սուբյեկտիվ իրավունքի, սոցիալական գործառույթին տալ քաղաքացիաիրավական կարգավորում՝ սույն հոդվածում բարձրացած հարցերի և նկատառումների հաշվառմամբ:

¹ Տե՛ս Սիրումյան Ռ.Ա. Պատմափիլիսոփայական հայեցակարգերը XIX դարի հայ փիլիսոփայության մեջ. Մեթոդաբանական վերլուծություն, Եր., 2003, էջեր 210-218:

² Տե՛ս Չաքարյան Ս. Փիլիսոփայության պատմություն, Եր., 2007, էջ 289:

³ Տե՛ս Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада. – М.: Дело, 1992. С. 109.

⁴ Տե՛ս Մխիթարյան Ռ. Սոցիոլոգիական իրավագիտության ֆրանսիական դպրոցի առանձնահատկությունները // Օրինականություն, 2010 N 58, էջեր 42-47:

⁵ Տե՛ս Carbonnier J. Droit civil. Tome 3, Les biens. Paris. 1992, p. 148.

⁶ Տե՛ս Айкянц А. М. Актуальные проблемы совершенствования частного права в Армении. Дисс. на соискание ученой степени др. юр. н., М., 2006. С. 255.

⁷ Տե՛ս Սպիրկին Ա.Գ. Մարքսիստական փիլիսոփայության դասընթաց, Եր., 1970, էջ 478:

⁸ Տե՛ս Жажда собственности так же естественна, как и голод (Сперанский П.А) // Белокрылова О.С. Теория переходной экономики. Учебное пособие. Ростов-на-Дону, 2002. С. 42.

⁹ Տե՛ս Նժդեհ Գ. Մեծ գաղափար: Նորահայտ մասունքներ/. - Եր.: Ամարաս, 2003, էջ 134:

¹⁰ Տե՛ս Малиновский А.А. Назначение субъективного права (Лекции) // Правоведение, 2006, N 6. С. 228.

¹¹ Տե՛ս Carbonnier J. Droit civil. Tome 3, Les biens. Paris. 1992. С. 148, Латинские юридические изречения // составитель и автор предисловия проф. Е.И. Темнов. – М.: Изд. “Экзамен”. Право и Закон, 2003. С. 155.

¹² Տե՛ս Якушев А.В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть. Особенная часть. Конспект лекций. – М.: Приор-издат, 2005. С. 107.

¹³ Տե՛ս հոդ. XII (Owning property carries a social responsibility), Հունգարիայի Սահմանադրություն, 25.04.2011 // http://www.euractiv.com/sites/all/euractiv/files/CONSTITUTION_in_English_DRAFT.pdf

¹⁴ Տե՛ս հոդ. 17, Հունաստանի Սահմանադրություն, 11.06.1975 թ. // <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl25.html#A17>

¹⁵ Տե՛ս հոդ. XII, Թուրքիայի Սահմանադրություն, 7.11.1982 թ. // <http://right777.ru/konst.html#id38>

¹⁶ Տե՛ս Carbonnier J. Droit civil. Tome 3, Les biens. Paris. 1992, p. 149.

¹⁷ Տե՛ս Մեծ փիլիսոփայություններ / ֆրանս. թարգմ.՝ Ս. Խաչատրյան. - Եր.: Սարգիս Խաչենց, 2002, էջ 71:

¹⁸ Տե՛ս Անդրեասյան Գր. Մ. Գերմաներեն-հայերեն բառարան / խմբագիր Ե.Գ. Տեր-Սիմասյան, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 1976, էջ 51:

¹⁹ Տե՛ս 48 հոդ., Խորվաթիայի Սահմանադրություն, 22.12.1990 թ. // <http://right777.ru/konst.html#id38>

²⁰ Տե՛ս Auby Jean-Bernard, La globalisation, le droit et l’Etat, 2e nd., Paris, 2010, p.175-182.

²¹ Տե՛ս «Հասարակության և պետության կարիքների սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենք, ընդունվել է 27.11.2006թ.:

²² Տե՛ս Կոնֆուցիոս զրույցներ, Եր. 1991, էջ 88; Աստվածաշունչ, Մատթեոս 7:12, էջմիածին, 2001; Спиноза Б. Богословско-политический трактат, 1670, Г. XVI; Антология мировой философии, Т. 1, Ч. 1, М. 1969. С. 519.

²³ Տե՛ս Штобер Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний

рынок; пер. с нем. – М.: Волгерс Клувер, 2008. С. 199-200.

²⁴ Տե՛ս Ռոլֆ Շտոբեր – իրավ. գիտ. դ., պրոֆեսոր, Համբուրգի համալսարանի հանրային իրավունքի և պետության տեսության ամբիոնի պրոֆեսոր, Տնտեսական իրավունքի ինստիտուտի տնօրեն:

²⁵ Տե՛ս Штобер Р. նույն տեղում:

²⁶ Տե՛ս Хачатрян М.А. Проблема соотношения прав распоряжения и завещания в Конституции РА // Գատական իշխանություն, 2007, N 11-12 (նոյեմբեր-դեկտեմբեր), էջ 42; տե՛ս նաև Բազմաբնակարան շենքը՝ որպես գույք // Գատական իշխանություն, 2009, N 7/120 (հուլիս), էջ 48, Բազմաբնակարան շենքը՝ որպես սեփականության իրավունքի օբյեկտ // Երրորդ տարեկան գիտաժողով (5-10 դեկտեմբերի 2008 թ.). Գիտական հոդվածների ժողովածու, Մաս 1, Եր., ՀՌ-Հ հրատարակչություն, 2009, էջ 611:

²⁷ Տե՛ս Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность // Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т., Т. II., М.: «Статут», 2004. С. 274.

²⁸ Տե՛ս Այդ սկզբունքը ամրագրված է և ՀՀ Սահմանադրության 83.5 հոդվածում, «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 4-րդ կետի 2-րդ ենթակետում:

РЕЗЮМЕ

Социальная функция права публичной собственности

Настоящая статья посвящается роли права собственности в современном обществе. В частности, автор представляет на уровне метафизики научную концепцию “обязующее право собственности”. В данной статье автор обратился к определению социальной функции права публичной собственности, содержания, которая относительна по национальным правовым системам, по национальным и международным измерениям, по объекту права собственности и т.п. Эти концепции права собственности рассматривают право собственности как социально обусловленное и обремененное социальными обязательствами. Однако, для того, чтобы это право через идею социальной функции не было злоупотреблено, как это имело место в фашистской Италии и националистической Германии, автор предлагает произвести новое законодательное урегулирование обремененного социальной функцией права собственности.

SUMMARY

Social function of public property law

The present article is dedicated to the role of property law in modern society. In particularly, the author tries to represent the scientific concept of “obligatory property law” on metaphysical level. The author touched upon the problem of definition of the social function of the public property law. The contents which are relative by national legal system, by national and international dimensions and the objects of property law, etc. Those concepts observe the rights of property law as overloaded by social functions. However, not to have the social function trespassed by authorities, as for example it took place in fascist Italy and nationalist Germany the author suggests that obligation issues derive from social function, to have it regulated and controlled by laws.